

निष्कामधर्मस्य श्रेष्ठमुक्तं तद्विषयं शून्यस्यैव तस्यैव तिवक्तुं हि त्रयज्ञनिर्दार्योयमध्याय आरभ्यते बहूनामिति एकंचित्तुद्धिरीश्वरप्रीतिर्वातदर्थानां मध्ये धर्मार्थयोयज्ञः समाहितो विनियुक्तः सकथं कीदृक् स्वरूपः स्यात् सुखार्थार्थस्वर्गार्थधनार्थचयोन भवति तदर्थी हि हिंसा नानुरुध्यतेऽतो धर्ममात्रार्थस्य यज्ञस्य स्वरूपं ब्रूहीत्यर्थः ॥ १ ॥ उच्छ्वत्तेर्ब्राह्मणस्येति संबंधः ॥ २ ॥ यज्ञं विष्णुं यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः समादधे समाहितोऽवहितो भूत् ॥ ३ ॥ श्यामा कमशनं अदनीयं सूर्यपर्णी सुवर्चलेति शाकविशेषौ त्रयमेतद्वन्यं यज्ञियद्रव्यं ॥ ४ ॥ उपगम्य प्राप्य वने वानप्रस्थाश्रमे यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवता इति श्रुते र्थमाहापीति ॥ ५ ॥ पुष्करधारिणी नामतः सत्ये सत्यसंज्ञे भर्तृरिव क्ष्यमाणरीत्या हिंसा प्रधानेन यज्ञेन यष्टुमिच्छति नानुविधीयते हिंसा यज्ञमश्रेयस्त्वेन मन्यमाना अनुविधानं आनुकूल्यं न करोति ॥ ६ ॥ तथा पिशापाद्रीता सती भर्तुः स्वभावमनुरुध्यास्ते इत्यर्थः मायूरेति मयूरपिच्छैः सन्निवेशविशेषेण गुंफितैस्तस्यावसं वर्णितं विस्तारितं जीर्णैस्त्वयंगलितत्वं पर्णानां पिच्छानां च ॥ ७ ॥ अकामया यज्ञं यज्ञफलं वाऽनि

युधिष्ठिर उवाच बहूनां यज्ञतपसामेकार्थानां पितामह ॥ धर्मार्थं न सुखार्थार्थं कथं यज्ञः समाहितः ॥ १ ॥ भीष्म उवाच अत्र ते वर्तयिष्यामि नारदे नानु कीर्तितं ॥ उच्छ्वत्तेः पुरा वत्तं यज्ञार्थं ब्राह्मणस्य च ॥ २ ॥ नारद उवाच राष्ट्रे धर्मोत्तरे श्रेष्ठे विदर्भेष्वभवद्विजः ॥ उच्छ्वत्तिर्ऋषिः कश्चिद्यज्ञं यष्टुं समादधे ॥ ३ ॥ श्यामा कमशनं तत्र सूर्यपर्णी सुवर्चला ॥ तिकंच विरसं शाकं तपसा स्वादुतांगतं ॥ ४ ॥ उपगम्य वने शुद्धिं सर्वभूता विहिंसया ॥ अपि मूलफलैरिष्टो यज्ञः स्वर्ग्यः परंतप ॥ ५ ॥ तस्य भार्या व्रतकृशा शुचिः पुष्करधारिणी ॥ यज्ञपत्नीत्वमानीता सत्येनानुविधीयते ॥ ६ ॥ सा तु शापपरित्रस्ता तत्स्वभावानुवर्तिनी ॥ मायूर जीर्णपर्णानां वसंतस्याश्रवर्णितं ॥ ७ ॥ अकामया कृतस्तत्र यज्ञो होत्रनुशासनात् ॥ शुक्रस्य पुनराज्ञाभिः पर्णादो नाम धर्मवित् ॥ ७ ॥ तस्मिन् वने समीपस्थो मृगो भूत्सहवासिकः ॥ वचोभिरब्रवीत्सत्यं त्वये दंदुष्कृतं कृतं ॥ ९ ॥ यदि मंत्रांगहीनो यं यज्ञो भवति वैकृतः ॥ मां भोः प्रक्षिप होत्रे त्वंगच्छ स्वर्गं मर्निदितः ॥ १० ॥ ततस्तु यज्ञे सा वित्री साक्षात्तं संन्यमंत्रयत् ॥ निमंत्रयंती प्रत्युक्ता नहन्यां सहवासिनं ॥ ११ ॥ एवमुक्ता निवृत्ता सा प्रविष्टाय ज्ञपावकं ॥ किं नु दुश्चरितं यज्ञे दिदृक्षुः सारसा तलं ॥ १२ ॥

च्छत्या पुष्करमालिन्या होतुर्भर्तुर्नुशासनाय ज्ञः कृतः एतेन भार्याया अपि कर्तृत्वमुक्तं न त्वंगत्वमात्रं शुक्रस्येति आज्ञाभिः असकृत्कृतया आज्ञया आज्ञातिरिति पाठे वंशजः ॥ ८ ॥ सहवासिकः यजमानस्य सत्यसंज्ञस्य प्रतिवेशी सः मृगो भूत् मृगो भूत्वा च सत्यं मुनिमब्रवीत् दुष्कृतमिति यथायवमये पुरोडाशो ब्रीहीणां मेधसु मनस्य मान इति मंत्रस्य लिङ्गाभावाद्दोषः यथा वाज्योतिष्टोमे आनुबन्ध्यायां गोपशोः स्थाने पश्वभावे पयस्येत्याश्वलायनाद्युपदिष्टायां पयस्यायां हृदयाद्यवदानलोपो मंत्रलोपश्च एवं सति सामर्थ्ये मंत्रांगहीनं यज्ञं कुर्वतां दुष्कृतं भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ननु दरिद्रेण मया पशुः क्रेतुं न शक्यतेऽतो नुकल्पेनैव श्यामाकचरुणा पशुकार्यं क्रियत इत्याशंक्याह यदीति होत्रे हूयते स्मिन्निति व्युत्पत्त्या अग्नौ मां पर्णादं मृगभूतं ॥ १० ॥ सा वित्री सवितुर्मंडलाधिष्ठात्री देवता प्रत्यक्षमेत्यसंन्यमंत्रयत् मदर्थेऽयं पशुरग्नौ होतव्य इत्युक्तवती प्रत्युक्ता प्रत्याख्याता तत्र हेतुः नहन्यामिति ॥ ११ ॥ रसातलं दिदृक्षुः सा यज्ञपावकं प्रविष्टेति संबंधः यज्ञे दुश्चरितं दुष्टमाचरितं किं नु इति समीपवर्ति मूढजनोत्प्रेक्षा निर्देशः ॥ १२ ॥